

О. М. Гурова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Наукова концептуалізація проблеми «вік людини» у парадигмах гуманітарного знання

Гурова О. М. Наукова концептуалізація проблеми «вік людини» у парадигмах гуманітарного знання. Статтю присвячено з'ясуванню стану вивчення проблеми «вік людини» в різних наукових дисциплінах – етнології, фольклористиці та лінгвістиці, які розглядають широке коло питань, пов'язаних із характеристикою тих чи інших сторін досліджуваних явищ. Визначено здобутки в зарубіжному та українському мовознавстві, наголошено на основних напрямках дослідження лексико-семантичної групи «вік людини» у мовознавстві, накреслено перспективи подальшого дослідження теми.

Ключові слова: *мовна картина світу, лексико-семантична група, семантичне поле, лексика, вік, етнологія, фольклористика, лінгвістика.*

Гурова О. М. Научная концептуализация проблемы «возраст человека» в парадигмах гуманитарного знания. Статья посвящена изучению проблемы «возраст человека» в разных научных дисциплинах – этнологии, фольклористике и лингвистике, рассматривающих широкий круг вопросов, связанных с характеристикой тех или иных сторон исследуемых явлений. Определены достижения в зарубежном и украинском языкознании, рассмотрены основные направления исследования лексико-семантической группы «возраст человека» в языкознании, намечены перспективы дальнейшего исследования темы.

Ключевые слова: *языковая картина мира, лексико-семантическая группа, семантическое поле, лексика, возраст, этнология, фольклористика, лингвистика.*

Gurova O. Scientific conceptualization of «Human age» problem in the paradigm of humanitarian knowledges. The article is devoted to study of «Human age» problem in different scientific disciplines – the ethnology, the study of folklore and the linguistics, which consider a wide range of questions connected with the characteristic of those and other sides of the investigated occurrences. Achievements of foreign and Ukrainian linguistics are defined, the basic directions of research of lexico-semantic group «Human age» in linguistics are considered, the prospectives of further theme research are planned.

Keywords: *a language picture of the world, lexico-semantic group, a semantic field, lexicon, age, ethnology, the study of folklore, linguistics.*

Поняття «вік людини» позначає надзвичайно важливий фрагмент позамовної дійсності, який у наївній мовній картині світу постає у зв'язку з фундаментальними категоріями часу, життя і смерті. За своєю сутністю та семантичним наповненням «вік людини» репрезентує один із категорійних виявів часу – біологічний, що в парадигмах гуманітарного знання досліджується представниками різних наукових дисциплін – етнології, міфології, фольклору, психології, лінгвокультурології, лінгвістики. Кожна з означених наукових дисциплін розглядає широке коло питань, пов'язаних з характеристикою тих чи інших сторін багатогранного явища віку людини.

В етнологічних студіях особлива увага приділяється соціально-психологічним, віковим, діяльнісним характеристикам окремих вікових груп, дослідженню передумов та обґрунтування критеріїв виділення різних вікових категорій, характеристиці особливостей

внутрішньої диференціації осіб, які репрезентують різні вікові стани (Т. Бернштам, Д. Громов, М. Грушевський, Н. Заглада, З. Кузеля, С. Сагатова, П. Чубинський, М. Шухевич). Відзначимо, що на початковому етапі вивчення означеної проблеми етнологи головну увагу приділяли збиранню фактичного матеріалу, обмежуючись лише загальними вказівками на специфіку тих чи інших підгруп, що стосуються головним чином дитячого віку. Так, надзвичайно цінний, евристично значущий матеріал міститься в етнологічних студіях вітчизняних учених Г. Булашева, В. Гнатюка, М. Грушевського, Н. Заглади, З. Кузелі, П. Чубинського та інших. Цим дослідникам вдалося свого часу зафіксувати старожитні уявлення, пов'язані з позначенням віку людини, зібрати цінний мовний матеріал, що засвідчує глибинні етноментальні особливості українського народу. На сучасному етапі розвитку етнології

проблема «вік людини» розглядається в контексті широкого кола питань, пов'язаних із визначенням особливостей умов життя, культурних функцій соціальної особистості, її місця й ролі в організації структури суспільства тощо. Подібний підхід найбільш виразно простежується у праці російської дослідниці Т. Бернштам, яка стала важливим орієнтиром для багатьох дослідників означеної теми. Пильний інтерес науковців до різноаспектного вивчення теми «вік людини» повною мірою засвідчує її наукову глибину та невичерпність етнологічного аналізу. У цьому зв'язку необхідно назвати фундаментальне наукове видання «Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т.» (наук. ред. М. Гримич), перші два томи якого побачили світ відповідно: Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура» у 2008 році, а Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура» у 2010 році.

Важливим, а багато в чому і показовим, з погляду наукової значущості отриманих результатів, є досвід вивчення цілого ряду питань з означеної теми у міфології та фольклористиці. Важливість міфологічних та фольклористичних студій, об'єднаних знаменником «вік людини», є безперечною, оскільки саме в подібних студіях детально розглядається міфологічне наповнення образів дітей, дорослих, людей похилого віку, простежуються особливості символічного вираження понять «чоловік», «жінка», «дитина», «дід», «баба», зв'язок з іншими поняттями у міфологічній картині світу, вивчаються моделюючі функції семіотичної опозиції молодий – старий (В. Войтович, А. Гура, В. Іванов, М. Маковський, Н. Толстой, В. Топоров та інші).

Лінгвокультурна семантика лексики на позначення віку людини досліджується у працях В. Колесова. Лексикографічна репрезентація культурної семантики номінацій «дід», «баба», «дитина», «чоловік», «жінка» тощо представлена у словнику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури». Надзвичайно об'ємне, різноаспектне відображення семантики таких постатей слов'янської народної культури, як баба, дід, мужчина, чоловік, жінка та ін., демонструє фундаментальне видання «Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 т.», чотири з яких уже побачили світ у Московському видавництві «Международные отношения».

Найбільш розробленим, тематично розлогим, є вивчення лексико-семантичної групи «вік людини» у лінгвістиці. Номінації, що входять до складу означеної групи (дитина,

дівчина, жінка, чоловік, дід, баба та деякі інші), уже не раз ставали предметом спеціальних розвідок вітчизняних та зарубіжних мовознавців (І. Голуба, М. Кочергана, С. Младенова, В. Махека, В. Складенка, Ф. Славського, О. Трубачова, М. Шанського та ін.). Розвиток наукової лінгвістичної думки, потреба у виявленні загальних закономірностей формування та функціонування «вікової» лексики закономірно стимулює науковий інтерес до висвітлення конкретних питань на матеріалі різних мов. У полі зору дослідників порівняльний аналіз семантичного поля «недорослий» в російській, англійській та іспанській мовах (І. Большаков, С. Галісія-Аро, А. Гельбух, П. Кассіді, Г. Сидоров), основні мовні засоби вербалізації поняття «вік» в англійській, французькій та російській мовах (П. Щербо), структура концепту «вік людини» в українській, російській та англійській мовах, архетипні образи у структурі цього концепту (Ю. Орлова). Зіставний аналіз тематичних полів та груп здійснюється у працях Д. Кацкової. Загальний характер мають роботи, в яких розглядається концепт «вік» як фрагмент російської мовної картини світу та виявляється національна специфіка в найменуванні людей за віком (Л. Костіна (на матеріалі англійської та російської мов), В. Матвеев (на матеріалі російської, англійської та української мов), Н. Крючкова (російської та французької). Розвиток, конкретизація та деталізація численних питань, пов'язаних з лінгвістичним вивченням різних номінацій із загальним значенням «вік людини» знаходить своє характерне вираження в з'ясуванні походження окремих видових назв та характеристик окремих лексико-семантичних полів і груп (А. Ашхарава, К. Власова, Ю. Литвиненко, Г. Пуцягін, В. Семиряк, Р. Хашимов). Важливим із цього погляду видаються дослідження О. Барабаш, В. Голубева, Ф. Копечного, Л. Петроченка, П. Щербо. Окремі питання, що стосуються означеної проблеми, розробляються в контексті більш широких наукових тем. Наприклад, у зв'язку з аналізом лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів наповнення семантичних полів у сучасній російській літературній мові (О. Половинко).

Вітчизняна лінгвістична думка останніх десятиліть демонструє значний інтерес дослідників до вивчення семантики, структури, функціональних особливостей лексико-семантичної групи «вік людини». Так, В. Семиряк у статті «Номінація дитини в українській мові» аналізує назви осіб дитячого віку в українській літературній та розмовній мові

з точки зору внутрішньої форми, наголошуючи на специфіці способу номінації дитини за віком [4]. Цікавою видається робота О. Барабаш, присвячена аналізу лексем семантичного поля «фізично зрілий» [1]. Досліджуючи іменники із семантикою збірної назви осіб, Ю. Манохіна залучає до аналізу й лексеми на позначення «віку людини» [3].

У цілому на сьогодні у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві зусиллями кількох поколінь сформована науково-пошукова парадигма питань, яка протягом тривалого часу викликає значний дослідницький інтерес. Вихідними для цієї парадигми є питання, пов'язані із з'ясуванням походження та первинного семантики основних назв на позначення різного віку людини: *дитина* (М. Горьєв, Ю. Лотман, В. Махек, С. Младенов, О. Потєбня, Я. Розвадовські, О. Трубачов, М. Фасмер, М. Шанський), *жінка* (І. Голуб, В. Махек, В. Топоров, О. Трубачов, М. Фасмер, М. Шанський), *чоловік* (Е. Бернекер, А. Бурячок, М. Фасмер), *дід* (Р. Брандт, О. Брюкнер, А. Бурячок, М. Горьєв, В. Махек, С. Младенов, С. Преображенський, Р. Траутман, О. Трубачов, М. Фасмер, М. Шанський), *баба* (О. Трубачов, М. Фасмер, М. Шанський). Водночас об'єктом самостійного аналізу є номінації, що позначають родові поняття «вік людини» (О. Гавлова, М. Кочерган, Ф. Марзук, В. Топоров, О. Трубачов). Історико-етимологічний аспект вивчення окремих номінацій із значенням «вік людини» проводиться на лексичному матеріалі різних мов і відзначається різною історичною глибиною. Найбільш важливі, можна сказати, базові наукові знання про генезис номінацій лексико-тематичних груп «вік людини» та «система спорідненості» представлені у класичній для лінгвістики ХХ сторіччя праці Т. Гамкрелідзе, В. Іванова [2].

Попри увагу дослідників до назв, які позначають основні вікові характеристики людини, у вітчизняному мовознавстві відсутнє

спеціальне монографічне дослідження лексико-семантичної групи «вік людини» в усій її різноманітності та неоднорідності. Попередні спостереження над лексичними одиницями, що входять до складу цієї групи, свідчать про її надзвичайну розгалуженість, характерну взаємодію лінгвальних та екстралінгвальних чинників у формуванні окремих номінацій, експресивність їх семантики. Особливу евристичну значущість становить діалектний матеріал української мови, який потребує свого глибокого і всебічного осмислення. Спеціальний його розгляд важливий для з'ясування багатьох питань, що стосуються історії виникнення відповідних назв, їхньої етимології, семантики та функціонування.

Метою спеціального дослідження повинно стати також виявлення особливостей структурно-семантичної організації досліджуваної лексико-семантичної групи в українській мові та з'ясування походження й семантичного розвитку її складників. Пошукова спрямованість спеціальної студії пов'язана із висвітленням кількох завдань, а саме: 1) визначити склад лексико-семантичної групи «вік людини» в українській мові; 2) дослідити джерела її формування; 3) з'ясувати етимологію окремих номінацій; 4) схарактеризувати співвідношення та взаємодію лінгвальних та екстралінгвальних чинників виникнення окремих назв з урахуванням духовної культури українського народу, специфіки його поглядів на людину та її вікові особливості; 5) проаналізувати відбиття в семантиці назв на позначення віку людини ціннісних орієнтирів українців, зміни в їх свідомості та національній картині світу, що позначаються на розвитку складників означеної лексико-тематичної групи; 6) виявити та описати особливості використання назв на позначення людини у літературному та діалектному мовленні, дослідити шляхи розвитку переносних значень у назвах із загальним значенням «вік людини».

Література

1. Барабаш О. Лексико-семантичне поле «фізично зрілий» як компонент мовного образу парубка / О. Барабаш // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. — Вип. 34. — 2004. — С. 286—288.
2. Гамкрелідзе Т. В. «Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры» [монография в 2-х ч.] / Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов ; [предисл. Р. О. Якобсона]. — Тбилиси : Издательство Тбилисского университета, 1984. — 1332 с.
3. Манохіна Ю. Є. Особливості лівосторонньої сполучуваності іменників із семантикою збірної назви осіб [електронний ресурс]. / Ю. А. Манохіна. — 2009. — Режим доступу до книги: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znknpnu/Lingv/2008_26/24.html.

4. Семиряк В. Д. Номінація дитини в українській мові / В. Д. Семиряк // Вісн. Запорізьк. держ. ун-ту. — 2002. — Філологічні науки. — № 3.